

ЈУГОСЛОВЕНСКО-БУГАРСКИ ОДНОСИ 50-ИХ И 60-ИХ ГОДИНА 20. ВЕКА*

Др Ђоко ТРИПКОВИЋ

Институт за савремену историју

АПСТРАКТ: У раду се третирају односи између Југославије и Бугарске током 50-их и 60-их година 20. века. На основу архивске грађе и других извора прати се развој односа између ове две земље, њихови падови и побољшања у време пуног замаха хладног рата када су се међународне позиције две земље суштински разликовале.

Кључне речи: *Југославија, Бугарска, Тито, Живков*

По свршетку Другог светског рата, Југославија и Бугарска су кренуле истим путем: у етаблирање комунистичког система на унутрашњем и веома блиско савезништво са СССР-ом на спољном плану. Под вођством двојице истакнутих комунистичких лидера – Јосипа Броза Тита и Георгија Димитрова, две земље су у првим поратним годинама у духу „братских односа“ успоставиле тесне везе и развијале интензивну сарадњу.¹ Преговори о формирању федерације две земље крајем 1944. и почетком 1945. (завршени неуспехом и због тога што то није одобрио совјетски лидер и врховни ауторитет међународног комунистичког покрета – Јосиф Висарионович Стаљин)² и Бледски споразум (1. август 1947), чијим се прото-

---

* Рад је део пројекта *(Не)успешна интеграција – (не)довршена модернизација: међународни положај и унутрашњи развој Србије и Југославије 1921–1991.* (147039), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ О jugoslovensko-bugarskim odnosima u prvim posleratnim godinama videti: P. Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*, Beograd, 2007.

² Videti: Ž. Avramovski, „Devet projekata ugovora o jugoslovensko-bugarskom savezu i federaciji (1944–1947)“, *Istorija 20. veka*, 2, 1983.

колом предвиђала тесна сарадња у различитим областима, јасна су сведо-чанства о високом степену блискости и великом оптимизму с којим су лидери ових земаља у то време гледали на заједничку „светлу будућност“.³ Све то, међутим, распршило се као мехур од сапунице, када су се Стаљин и Тито сукобили 1948, када је Тито отказао послушност а Стаљин покренуо механизме жестоког притиска на њега и Југославију. Бугарска влада је 1949. једнострано отказала све уговоре и споразуме са Југославијом, изузев оног којим се Југославија одриче права на репарације.⁴

Бугарско руководство је, попут осталих комунистичких вођстава у земљама Источне Европе, чврсто остало уз Стаљина и СССР и било у наредним годинама важна карика у Стаљиновим настојањима да сломи Титов отпор. Односи између Југославије и Бугарске нагло су се погоршали, да би убрзо били практично сасвим прекинути – такво стање је трајало све до нормализације и побољшања југословенско-совјетских односа које је започето после Стаљинове смрти 1953. године. Те године су обележили перманентна тензија, интензиван информативно-пропагандни рат, бројни погранични инциденти, а у Бугарској је организован и један од познатих монтираних процеса из времена сукоба Југославије и Коминформа (1949) на којем је Трајчо Костов, члан најужег партијског вођства и заменик председника владе, оптужен за „недозвољене везе“ са југословенским лидерима „са циљем да се Бугарска лиши националног суверенитета“ и присаједини Југославији, те да се са њима „тајно договори“ о промени бугарске спољне политике, њеном одвајању од СССР-а, свргавању бугарске владе и ликвидацији Георгија Димитрова.⁵

Процес нормализације односа између СССР-а и Југославије после Стаљинове смрти следиле су и остале источноевропске земље. Бугарска је у томе предњачила, а њено руководство предвођено Влком Червенковим, генералним секретаром КПБ-а, било је јединствено у залагању за што је могуће брже поправљање односа са Југославијом. У разговорима са југословенским представницима освртали су се са „озбиљном дозом критичности“ на своју улогу у антијугословенској кампањи, уз задржавање одређених

³ Протокол о споразуму између Југославије и Бугарске који се састојао од четири прилога потписали су 1. августа 1947. надлежни министри двеју влада уз присуство Тита и Димитрова. Влада ФНРЈ је истог дана дала изјаву којом се одриче од репарација у износу од 25 милиона долара, које је према Мировном уговору Бугарска била дужна да исплати Југославији, са образложењем да су се „из основа променили односи између Југославије и бугарског народа“, са жељом да се „свестрано развија братска сарадња“ између две земље, олакша развој њихових привредних односа и помогне привредни напредак „братске Народне републике Бугарске“. – *Документи о спољној политици СФРЈ, 1947. II*, Београд, 1986, стр. 84–92.

⁴ V. Glišić, „Jugoslovensko-bugarski odnosi 1941–1949“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, zbornik radova, Beograd, 1996, str. 33–37.

⁵ P. Dragišić, *n. d.*, str. 218.

резерви у погледу југословенског „друштвеног развитка“.⁶ Југословенска страна је такође желела побољшање односа, с тим што се сматрало да је за јачи ангажман у том правцу неопходно сачекати исход текућих превирања и сукоба у бугарском руководству. Испоставило се да смена Червенкова (1956) није довела до битније промене у ставовима бугарског руководства, што је била потврда чињенице да политика према Југославији није пресудно зависила од личне процене и склоности чланова тога руководства већ првенствено од кретања на релацији Москва–Београд, прецизније речено од политичког курса совјетског вођства према Југославији.

Југословенско-бугарски односи су се видно побољшавали током 1955–56, пратећи тако завршну фазу помирења између СССР-а и Југославије (обележену посетама Никите Хрушчова Београду и Јосипа Броза Москви и потписивањем докумената којима су утврђени принципи међудржавних и међупартијских односа – Београдска и Московска декларација). У Београду је октобра 1956. дошло до првог југословенско-бугарског састанка на високом партијском нивоу после 1948. године. У разговорима две делегације које су предводили Александар Ранковић, члан најужег руководства СКЈ, и Тодор Живков, нови генерални секретар ЦК КП Бугарске, изнета је оцена да је „сазрело време“ за даљи развој међусобних односа како по државној тако и по партијској линији и да су обе стране спремне да уложе напоре у том правцу.⁷

Овим састанком достигнут је практично највиши степен односа између Југославије и Бугарске током 50-их година. Побољшање политичких односа отварало је пут јачању привредне кооперације, као и других облика сарадње, а то је требало да доведе до конкретних корака у наредном периоду. Обе стране су имале значајне спољнополитичке мотиве за побољшање међусобних односа. За Тита и југословенско руководство бољи односи са Бугарском били су важан сегмент у контексту спровођења генералне линије нормализације и унапређења односа са СССР-ом и земљама социјалистичког лагера, посебно с обзиром на њену блискост са СССР-ом и осетљивост међусобних односа. Сматрало се да би јачањем сарадње били лакше превазиђени спорови и оптерећења из прошлости, превенствено тзв. македонско питање, те да би побољшање односа са овом земљом, уз задржавање одговарајуће дозе опреза и уздржаности, допринело јачању спољнополитичког положаја Југославије, нарочито на регионалном плану. С друге стране, бугарско руководство, које је у политици према Југославији превасходно следило линију Москве, настојало је да у склопу новог

⁶ Архив Југославије (АЈ), АЦК СКЈ, IX, 15/1–163, Материјал о југословенско-бугарским односима, 28. 12. 1955.

⁷ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–166, Стенографске белешке разговора између руководства СКЈ и КПБ-а у Београду, 6–7. октобар 1956.

курса колико је могуће више оствари корист из билатералне сарадње, али уз задржавање властитих погледа на спорна питања. Највише су били заинтересовани за унапређење економске сарадње, док су према питањима из сета „историјских спорова“ заузели прагматичан приступ: да то не треба да утиче на текући процес побољшања односа. У генералној политичкој линији, они су, према оцени југословенске стране, питање напретка сарадње са Југославијом видели у контексту њеног „увлачења“ у лагер.⁸

Убрзо су, међутим, помрачени повољни изгледи за напредак сарадње које је наговестио овај састанак на високом нивоу. Драматични догађаји у Мађарској крајем октобра и почетком новембра 1956, окончани совјетском војном интервенцијом, довели су до размене оптужби између југословенског и совјетског вођства и новог захлађења односа између Југославије и СССР-а. Попут осталих из совјетског блока и бугарско руководство је следило став Москве назначен у писменој полемици између совјетског и југословенског руководства крајем 1957. и почетком 1958, према којој је дефинисан будући курс у међусобним односима – да се сарадња по државној линији наставља док се односи по партијској линији у значајној мери редукују.⁹ Према већ уобичајеној пракси ново захлађење и спорење свој израз је на првом месту нашло кроз појачање пропагандне активности у којој су нападни и осуђивани ставови и држање Јосипа Броза и југословенског вођства у вези су догађајима у Мађарској. То се одразило и на билатералне односе Југославије и са осталим земљама совјетског блока, првенствено на партијску сарадњу која је, практично, поново готово сасвим замрла. У југословенско-бугарским односима поново су дошли до изражаја ранији идеолошки спорови, о чему сведочи и закључак ЦК КПБ-а из тог времена „да у односу на Југославију треба бити обазрив и будан, јер од ње долази једна од највећих опасности“.¹⁰

Сукоб по партијској линији наставио се даље током 1957, да би ескалирао у првој половини 1958, у време припрема за VII конгрес СКЈ, на којем је требало да се усвоји нови партијски програм. Тај програм, односно његов нацрт, изазвао је нови талас оспоравања и напада совјетске и осталих комунистичких партија лагерских земаља. Суштински предмет критике било је дефинисање улоге партије (СКЈ) у друштву као „водеће“ а не „руководеће“ снаге, што према идеолошким обрасцима који су владали у овим земљама није било у складу са „принципима марксизма-лењинизма“, те да се одређивањем овакве улоге партије неизбежно доводи у питање социјалистички карактер уређења. Бугарско руководство се придружило

⁸ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–204, Преглед југословенско-бугарских односа, 1962.

⁹ Ђ. Tripković, „Pismo Tita Hruščovu povodom pogoršanja događaja u Mađarskoj“, *Tokovi istorije*, 3–4, 2008, str. 321–330.

¹⁰ АЈ, АЦК КЈ, IX, 15/1–164, Извештај из Софије, 15. јануар 1957.

овим критикама. У писму ЦК КПБ-а које је потписао Тодор Живков, априла 1958, изнете су оштре идеолошке критике и осуде на рачун предлога новог програма СКЈ и поручено да због тога ЦК сматра да не треба да шаље своје представнике на VII конгрес СКЈ.¹¹ Убрзо је југословенска страна имала прилику да узврати истом мером: није послала своју делегацију на VII конгрес КПБ-а (јул 1958), образлажући то бугарским поступком у вези са конгресом СКЈ и појачаном кампањом која се води против СКЈ и Југославије.¹²

На VII конгресу бугарске КП оштро је критикован програм СКЈ, што је потом чињено и кроз унутар партијски рад, као и преко написа у штампи и публикацијама. У наредне три-четири године (1959–1962) настављено је интензивно третирење проблема „југословенског ревизионизма“ унутар партијске организације, као и у јавној пропаганди, при чему је све више акценат стављан на македонско питање и учешће бугарске армије у борбама за ослобођење Југославије у Другом светском рату. Бугарска КП није журила са променом односа према СКЈ у почетној фази поправљања југословенско-совјетских односа (1961).¹³ У закључку пленума ЦК КПБ-а посвећеног борби против „савременог ревизионизма“, априла 1962, подвучено је да је „савремени ревизионизам свој најпунији развој и израз нашао у програму СКЈ“. Прекид партијске сарадње, праћен и идеолошким споровима, пропагандним активностима и отварањем осетљивих историјских питања у периоду 1958–1962, неминовно су се негативно одразили и на ниво и квалитет међдржавних односа, који су се свели на службену комуникацију, уз врло ограничену економску сарадњу и сужене друге видове сарадње. Међутим, даљи позитиван тренд у односима Москве и Београда током 1962, који је сведочио да није реч о краткорочној појави већ о перспективи битног побољшања, довела је у другој половини те године и до промене бугарског става према Југославији.

Озваничење ове промене обављено је на VIII конгресу КПБ-а, новембра 1962. године. У реферату Тодора Живкова изражена је спремност за проширење сарадње са Југославијом у свим областима и промовисана политика активне „балканке сарадње“, као основе бугарске регионалне политике у наредном периоду, што је било у складу са актуелном политиком СССР-а према Балкану и улогом коју у томе треба да игра Бугарска. Мада су неки елементи идеолошких оспоравања из претходних година остали су и даље присутни, конгрес је закључио да „идеолошке разлике не треба да

¹¹ АЈ, АЦК, СКЈ, IX, 15/i–182, Писмо ЦК КПБ, 11. април 1958. (Конгресу је присуствовао, амбасадор Бугарске у Београду Николов, у својству посматрача).

¹² АЈ, АЦК, СКЈ, IX, 15/l–187, Позив ЦК КПБ, 20. мај и одговор ЦК СКЈ (А. Ранковић), 28. мај 1958. Позив ЦК.

¹³ Видети: Ђ. Триповић, „Побољшање југословенско-совјетских односа 1961–1962“, *Токови историје*, 3–4, Београд, 2008, стр. 76–97.

буду сметња за ширење сарадње између две земље“, те да „у интересу оба народа ова сарадња треба да се још више проширује и продубљује“. ¹⁴ Већ током јесени те године нова, позитивна клима одразила се на односе између две земље у пракси. Бугари су посебно били заинтересовани за унапређење економске сарадње, а Живко Живков, потпредседник бугарске владе, и Мијалко Тодоровић, потпредседник СИБ-а, потписали су пет споразума о проширењу привредне сарадње. Вођени су преговори о унапређењу малограничног промета, робној размени за 1963. годину, културној сарадњи, размени делегација а бугарска страна је исказивала интересовање за укључење у југословенско-румунски пројекат изградње хидроцентрале Ђердап. Тодор Живков је, према извештају Југословенске амбасаде у Софији, изразио спремност да они јавно изнесу „димитровски став“ о македонском питању уколико би се обуставила „антибугарска кампања“ у НР Македонији. Југословенска страна је процењивала да најновији потези бугарског руководства којима се манифестује промена политике према Југославији, по свему судећи показују „да се Бугарска оријентише на једну дугорочнију и ширу сарадњу са нашом земљом“, првенствено из економских, али и из политичких разлога. ¹⁵

Посета Јосипа Броза СССР-у децембра 1962, која је дала још снажнији импулс даљем успону југословенско-совјетских односа, додатно је подстакла бугарску страну за иницирање побољшања сарадње са Југославијом. Управо у време окончања ове посете, бугарски амбасадор у Београду Груди Атанасов је у разговору са Вељком Влаховићем, чланом ИК СКЈ, пренео спремност бугарског руководства за проширење сарадње, додавши да се „њихови млађи кадрови веома позитивно односе према Југославији“. Влаховић је рекао да је и југословенска страна спремна да се „постепено развијају односи“ у свим областима „где је то могуће и реално“. Било је речи и о „македонском питању“. Атанасов се жалио на писање македонске штампе у којој се критиковала бугарска политика према Пиринској Македонији после 1948, док је Влаховић, уз напомену да и он лично има примедбе на ту политику, изнео мишљење да о том питању не треба јавно полемисати, већ да би најбоље било да се о томе „међу руководећим друговима мирно расправља“. ¹⁶

Најјаснија потврда да је дошло до значајног побољшања односа био је сусрет Тита и Живкова, јануара 1963. у Београду. Том приликом је констатовано да је дошло до побољшања односа између две земље, те да овакви сусрети подстичу сарадњу за чији даљи напредак постоје сви

¹⁴ Као нап. бр. 8.

¹⁵ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–200, Белешка о југословенско-бугарским односима, 5. децембар 1962.

¹⁶ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–202, Белешка разговора Влаховић–Атанасов, 18. децембар 1962.

услови. Обе стране су изразиле спремност за проширење сарадње и да тај развој треба да иде постепено. Избегнуте су дискусије и расправе о идеолошким разликама, а што се тиче македонског питања, Живков је рекао да они желе да се врате на „димитровски курс“, те да прихватају чињеницу постојања македонске државе у оквиру Југославије. Критикујући македонско руководство да развој македонске националне свести „врши на антибугарским основама“, он је изнео мишљење да би обе стране требало да раде на решењу овог питања чиме би се отклониле сметње најширој сарадњи. Тито се заложиио за „уклањање негативних тенденција на обе стране“, додавши да „ми утичемо на македонске другове но да се у Бугарској заиста треба вратити на Димитровску линију у погледу Пиринске Македоније и македонског питања“. ¹⁷ Едвард Кардељ, који је учествовао у овом разговору, напоменуо је да у међусобним односима не треба прецењивати значај питања македонске мањине (у Пиринској Македонији). ¹⁸

Политичка клима која је настала крајем 1962. и почетком 1963. повољно се одразила на развој југословенско-бугарских односа у наредним годинама. У билатералној сарадњи оствариван је континуирани напредак, нарочито на економском пољу, а значајно је унапређена и сарадња на културном плану, у малограничном промету и др. Дошло је и до битног побољшања у погледу сарадње по партијској линији. Утихнула су ранија идеолошка спорења, као и напади и полемике преко медија. Учестале су посете делегација и успостављена пракса да обе стране сваке године позивају по неколико чланова највиших државно-партијских руководства да део одмора проведу у Бугарској, односно Југославији.

Бугарско руководство је у унутрашњем политичком наступу нови курс „зближења“ са Југославијом образлагало потребом за јачањем јединства социјалистичких земаља, те да је за Бугарску веома корисно проширење економске, културне и научне сарадње. Констатована је и блискост у ставовима према битним међународним питањима Југославије и СССР-а, али се подвлачило и да и даље постоје разлике у погледима на поједине проблеме. Дошло је и до значајног ублажавања у идеолошком приступу, тако да се уместо пређашњих оштрих осуда сада признавало да се у Југославији изграђује социјализам, мада уз „низ националних особености“, али да то не треба да смета развоју међусобних односа. Оцењивано је да идеолошке разлике нису још увек уклоњене, али да су раније југословенске грешке преувеличаване, те да то не треба да буде препрека сарадњи, тим пре што Ју-

¹⁷ Дипломатски архив Савезног министарства иностраних послова (ДАСМИП), Строго пов., 1963, ф.1, стр. пов. 2. Телеграм МИП-а Амбасади у Софији о разговору Тито–Живков, 27. јануар 1963.

¹⁸ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–208, Записник разговора Тито–Живков, 25. јануар 1963. године. До овог сусрета је дошло приликом повратка делегације ЦК КПБ-а коју је предводио Живков из посете ДР Немачкој.

гославија у последње време исправља своје грешке. Одлучено је и да треба обуставити и сваку јавну полемику о македонском питању. Према мишљењу бугарског руководства, постојеће разлике о идеолошким питањима, као и о македонском питању, треба решавати касније у сарадњи са Југославијом у духу зближавања две земље.¹⁹

Јосип Броз и југословенско вођство такође су сматрали да је у интересу земље побољшање односа са Бугарском. Њихово становиште је, међутим, било да, због ранијег негативног искуства и разлика о неким важним и осетљивим питањима, проширење сарадње треба да иде поступно, уз задржавање одређеног степена опреза и уздржаности. Политички интерес за поправљање односа био је евидентан, првенствено због тога што је то представљало значајан сегмент у контексту реализације текућег генералног курса побољшања односа са СССР-ом и земљама социјалистичког лагера, што се истовремено уклапало и у остварење једног од важних спољнополитичких циљева – унапређења регионалне сарадње и односа са суседним земљама. Процењивало се да развој привредне сарадње, који би свакако био од користи за обе стране, не би имао неке веће ефекте због ограничених могућности Бугарске као економског партнера, али се очекивало да би подстицање сарадње између градова и малограничног робног промета могло значајно допринети укупном унапређењу односа. Сматрало се, међутим, да ће разлике око македонског питања и даље представљати отворени проблем у међусобним односима.²⁰

На политичким основама постављеним крајем 1962. и почетком 1963, превасходно приликом сусрета Тито – Живков, одвијао се даљи развој односа између две земље у наредних неколико година: побољшавали су се политички односи, што се огледало кроз унапређење међупартијских односа, проширивање економске, културне и других облика сарадње. Током лета 1963. године група од шест чланова руководства КПБ-а била је у посети Југославији, док је група од такође шест чланова руководства СКЈ боравила на одмору у Бугарској. За 1964. договорена је размена по десет партијских руководилаца на одмору. Мада су се међупартијски односи поправљали, и даље су се задржавале идеолошке разлике које су се односиле на нека крупна питања концепције социјалистичког уређења и улоге комунистичке партије. Како се програм СКЈ из 1958. није мењао, што се како изгледа очекивало, однос бугарске КП је у суштини остао исти, с тим што се критике више нису изражавале са пређашњом оштрином, нити су

¹⁹ Овакве ставове и оцене о политици према Југославији изнео је Тодор Живков на годишњој скупштини Бугарске академије наука поводом разговора које је имао са Титом у Београду. – АЈ, АЦК СКЈ, ИХ, 15/1–240. Материјал о југословенско-бугарским односима (1956–1964), мај 1964.

²⁰ ДАСМИП, Строго пов., 1963, ф. 2, стр. пов. 29, Материјал: „Односи Југославије са СССР и ИЕ земљама“, 1963.

попримале размере јавне кампање. Тако се поводом пленума СКЈ одржаног 1964, на којем је дискутовано о улози партије, у круговима бугарских партијских руководилаца и теоретичара закључивало да принцип деловања СКЈ у форми тзв. демократског централизма „лишава партију руководеће улоге у пракси“ и да то може бити опасно по даљи развој социјализма.²¹ Разлике су се испојиле и у погледима на у то време покренуту иницијативу о сазивању новог саветовања комунистичких и радничких партија, што је у наредном периоду представљало значајан повод спорења југословенског са совјетским и партијским руководствома других источноевропских земаља. Бугарска КП је у потпуности следила став КПСС-а о потреби сазивања таквог саветовања, док је југословенско вођство од самог почетка изражавало скепсу, тактизирило и на крају одбило да учествује. Повремено су обнављане старе расправе о историјским питањима. Почетком априла 1964. у листу *Борба* објављен је чланак у коме се констатује напредак и добра перспектива развоја односа између две земље, али и критикује бугарска публицистика и историографија због повремених појављивања наслова „који нису у складу са таквим позитивним развојем“, и да то наноси штету међусобној сарадњи „јер вуку назад, у прошлост“. У даљем тексту наведен је већи број примера написа у штампи и публицистици о Санстефанском миру, Илинденском устанку, улози Бугарске у Првом и Другом светском рату, учешћу бугарске армије у операцијама за ослобођење Србије, уз оцену да се у њима искривљују историјске чињенице и посебно указује „на разне написе и изјаве“ у којима се „негира постојање македонског народа, присваја његова историја и култура, а територија Македоније проглашава за бугарску“.²²

Позиви највишим личностима из југословенског руководства да посете Бугарску били су јасна индикација да бугарско вођство жели интензивирање сарадње и даље побољшање политичких односа. У мају 1964. бугарски амбасадор у београду Груди Атанасов пренео је позив Тодора Живкова Александру Ранковићу, другом човеку југословенске државно-партијске хијерархије, да посети Бугарску. Ова посета није реализована, иако је у први мах био дат позитиван одговор, јер југословенска страна није прихватила да главна тема тих разговора буде македонско питање како су то Бугари предлагали.²³ У суштини, југословенско вођство, првенствено Јосип Броз,

²¹ Као нап. бр. 19.

²² *Borba*, 2. април 1964. – У закључку овог текста под насловом „У заједничком интересу“ каже се да је за такве ставове „сувишан сваки коментар“ и да они „не могу наћи место у оквирима сарадње између Југославије и Бугарске“, те да је у интересу обе земље да се сузбија, „свака на својој страни“, све што би могло да вуће unazad.

²³ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–239, Забелешке о разговорима А. Ранковића са Г. Атанасовим, 8. маја 1964. и Бошка Шиљеговића, члана ИК СКЈ, са Атанасовим 11. маја, 30. маја и 6. јуна 1964.

сматрало је да још није сазрело време за званичне сусрете на највишем нивоу и дискукусије о најосетљивијим питањима из међусобних односа, већ да је потребно сачекати и видети даљи ток развоја односа.

Прва службена посета на високом државном нивоу била је посета Коче Поповића, министра иностраних послова, крајем јануара 1965. године. У разговору који је том приликом имао са Тодором Живковим, са обе стране је потврђен интерес за наставак позитивног тренда у југословенско-бугарским односима. Живков је изјавио да Бугарска жели свестрани развитак тих односа „до пуног збратимљења“ и поновио ставове које је о македонском питању изнео у разговору са Титом пре две године. Ту се доста говорило о међународним питањима и односима на Балкану, па се Живков посебно осврнуо на односе Бугарске са Грчком и Турском. Придајући највећи значај уређивању односа са Грчком, он је изнео мишљење да је у тој земљи ситуација сложена, да су „могуће разне промене и преврати“, те да су тамо јака „демократска струјања али је врло јака и реакција“. У вези са питањем Кипра, истакао је да, и поред тога што су тамо у већини Грци, не би било добро да се Кипар присаједини Грчкој, већ да би најбоље решење било да Кипар буде независна држава. Говорећи о односима са Турском, Живков је рекао да су Турцима дали доста предлога, али да нема одговора. Као тешкоћу истакао је питање турске мањине у Бугарској – да су у вези са тим рекли Турцима: „узмите вашу мањину ако хоћете“, али да је разумљиво да Турци не желе да се та мањина пресели у Турску.²⁴

Жеља бугарске стране да дође до службене посете на највишем нивоу остварена је у септембру 1965, када је југословенска делегација коју је предводио Јосип Броз посетила Бугарску (прва посета после 18 година).²⁵ У разговорима две стране разматрани су сви релевантни аспекти међусобних односа, ситуација у региону и међународна питања. Констатован је успешан развој односа између две земље у претходном периоду и изражена сагласност за даље унапређење сарадње. Што се тиче регионалне сарадње и међународних питања, изнети су слични погледи и оцене. Тито је изнео шире објашњење међународних активности Југославије и односа са појединим земљама. Говорећи о односима са СССР-ом, он је поводом смене Никите Хрушчова (октобар 1964), рекао да је, и поред извесних резерви у погледу начина на који је извршена та смена, за југословенско руководство најважније било да се тим чином не мења ранији курс совјетске спољне политике – да се не одступи од курса утврђеног одлукама 20. и 22. конгреса

²⁴ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–242, Записник разговора Живков–Поповић, 29. јануар 1965.

²⁵ Позив Тодора Живкова и Георгија Трајкова (у име партије и државе) уручио је амбасадор Атанасов Титу 26. марта те године. Тито је у принципу прихватио позив и изразио задовољство што ће се сусрести са бугарским руководиоцима, али да се због његове заузетости посета може реализовати тек на јесен. – ДАСМИП, Строго пов., 1965, ф. 1, стр. пов. 28, – Белешка разговора Тито–Атанасов, 26. март 1965.

совјетске КП на чему се темљио и успешан развој југословенско-совјетских односа последњих година. Опширно излагање о овоме Тито је закључио оценом да је југословенска страна задовољна резултатима разговора које су имали са новим совјетским вођством (јун 1965), да су односи са СССР-ом добри, као и односи са осталим социјалистичким земљама, изузев Кине и Албаније. Он је позитивно оценио и развој односа са западноевропским земљама, посебно истичући „ванредно добре односе“ са Италијом, који су веома важни за Југославију с обзиром на потенцијал економске сарадње, али и из политичких разлога. Говорио је и о све ширеј сарадњи Југославије са земљама Азије, Африке и Латинске Америке. Констатујући да су односи са другом суперсилом, САД-ом, „час слабији, час бољи“ и да Американци „понекад прогуту нашу критику“ (приписавши то „престижу Југославије“), Тито је посебно указао на околност да Југославија и даље купује жито од САД-а али да га плаћа, а не добија „бадава“, те да је домаћа производња жита могла бити довољна да се „паметније радило“, али да се нада да ће се тај проблем решити за две године. Закључио је да су односи између две земље нормални, те да кад се критикује америчка политика то се чини отворено, „али не грдимо их и не псујемо пропагандистички“. Живков је своје излагање о спољнополитичким питањима фокусирао на односе са суседним земљама: Грчком, Турском и Румунијом. Навео је да је питање репарација проблем који је „годинама тровао односе“ са Грчком, а са Турском проблем око турске мањине у Бугарској, док је односе са Румунијом оценио као врло добре, сем краћег периода спорења око границе на Дунаву.²⁶

Посета Јосипа Броза Бугарској представљала је потврду позитивног развоја у односима између две суседне земље и расположења обе стране за наставак таквог тренда. У Бугарској је дат велики значај овом догађају. Одмах после посете одржани су састанци Политбироа и пленума ЦК КП Бугарске на којима су разматрани ефекти посете о чему су писмом обавештене и све партијске организације у Бугарској. У писму је истакнут значај посете и потреба за широм сарадњом са Југославијом, указано на извесне примедбе на рачун југословенског привредног система, док је изостављен део разговора о македонском питању. На југословенској страни је овакав однос према посети оцењен као показатељ да се у бугарској политици према Југославији уместо ранијег подозрења исказује веће поверење и спремност за ширење сарадње. Изостављање македонског питања, иако је, према оцени Амбасаде у Бугарској, бугарско руководство било задовољно третманом овог питања у разговорима, тумачено је страховањем да би детаљнија експликација показала постојање дубљих размимоилажења. У погледу идеолошких разлика које су раније истицане с бугарске стране, констатовано је да су оне у

²⁶ ДАСМИП, Строго пов., 1965, ф. 2, стр. пов. 76/65, Записник разговора Тито–Живков, 24. септембар 1965. у Софији.

приличној мери потиснуте (о њима се није дискутовало у разговорима током Титове посете), али да су ипак и даље присутне.²⁷

Титова посета је свакако подстицајно деловала на даљи развој билатералне сарадње. Било је доста иницијатива за унапређење сарадње у различитим областима, што, међутим, није пратила одговарајућа реализација у пракси. Побољшан је у извесном степену третман Југославије и њеног унутрашњег уређења у бугарској штампи; по први пут су објављивани чланци и репортаже о привредном развоју, радничком самоуправљању, улози СКЈ у политичком систему. У југословенским анализама перспективе односа са Бугарском после Титове посете генерална оцена је била да је дошло до видног побољшања, те да постоји интерес и могућности за унапређење сарадње на разним пољима, посебно у области привреде, туризма, малограничног промета, с тим што су констатовани и одређени лимитирајући фактори, који су се углавном односили на степен развијености бугарске економије и карактеристике привредног и друштвеног система. С друге стране, истичано је да не треба имати „никаквих илузија“ да су односи са бугарском оптерећени бременом „непријатне прошлости“, да још увек постоје отворени проблеми и да нису превазиђене резерве које су одликовале раније односе између две земље. Посебно се указивало на директну зависност односа са Бугарском од стања у југословенско-совјетским односима: да је позитиван развој дошао као последица побољшања и успона односа са СССР-ом, да треба имати у виду да је бугарска спољна политика у суштини идентична са совјетском, те да се у основи може рећи да су југословенско-бугарски односи на одређени начин у функцији југословенско-совјетских односа, с тим што Бугари касне кад је реч о процесу побољшања, али је присутно и „извесно истрчавање“ када се одиграва процес погоршања.²⁸

У разговорима током Титове посете по први пут је вођена шира дискусија о македонском питању. Обе стране, свесне да није могуће направити неки радикалнији продор у правцу решења, настојале су да покажу добру вољу у смислу смањења затегнутости око овог питања у мери која би омогућила даљи напредак у билатералним односима. Тито се заложио да се овај проблем постави тако „да га време решава“ и не допусти „разним теоретичарима и историчарима да га они развлаче“. Изнео је став да питање положаја македонске мањине у пиринском крају уопште не треба да буде проблем, јер тај део Бугарске може да буде спона између две земље, истичући да је од спорења око граница важнији квалитет односа између две земље. И Живков се заложио за издизање изнад ових проблема ради даљег

²⁷ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–252, Информација Министарства спољних послова о развоју односа са Бугарском после посете Ј. Б. Тита, 2. фебруар 1966.

²⁸ Овакви погледи и оцене о југословенско-бугарским односима у светлу Титове посете Бугарској изнети су на састанку колегијума Министарства иностраних послова, 5. октобра 1965. – ДАСМИП, Строго пов., 1965, ф. 2, стр. пов. 76/65.

развоја пријатељске сарадње и да је то чврст став бугарског руководства. Уз тврдњу да је становницима пиринског краја омогућено да се у националном погледу изјасне онако како се осећају, он је поновио да Бугарска признаје македонску државу у оквиру Југославије, али да је потребно бити стрпљив и омогућити научницима „објективно проучавање, забрањујући им да при томе то што раде буде уперено против наших земаља и наших односа“.²⁹

Ширу експликацију бугарских погледа и ставова о македонском питању изнео је Митке Григоров, члан бугарског државно-партијског руководства, у разговору са Миком Шпилком и Видојем Смилевским, члановима југословенског партијског руководства, у склопу сусрета током посете југословенске делегације. Изнео је, укратко, следеће: одлуком бугарског ЦК становници Пиринске Македоније били су присиљени да се 1945. и 1946. изјасне као Македонци, због чега су настале „различите фамилијарне трагедије“, јер су то многи чинили против своје воље иако су се осећали Бугарима. Сада су се, међутим, одлучили да се омогући сваком становнику Бугарске, па и Пиринске Македоније, да се слободно определи у складу са својим осећањима. Требало би дозволити и у СР Македонији појединцима који се тако осећају да се изјасне и упишу као Бугари. Не би требало, чега је раније било а сада све мање, да се „македонска нација формира на антибугарској основи“. Садашњи ставови и политика македонског руководства о овом питању могу се оценити позитивно, мада има појединачних иступа и других показатеља који доводе до заоштравања односа са македонске стране. Није реално да се о македонском питању не расправља између две партије, већ „да је боље да се о томе дискутује и ствари расчишћавају“.³⁰

Из излагања Григорова, југословенски саговорници су извукли закључак да бугарски ЦК сматра да у Бугарској не постоји македонска мањина, да се ту ради о људима „са одређеним дијалектом“, да македонска нација није формирана у неком дужем историјском процесу, већ тек стварањем Македоније као федералне јединице у оквиру Југославије. Њихова оцена била је да је очигледно да је ово „централно питање наших неслагања и да ће око тога бити најозбиљнијих проблема“. Као позитивно оценили су то што је Григоров рекао да су чврсто решени да спроведу одлуку да се ништа не пише што би иритирало или заоштравало односе између Бугарске и Југославије, као и да се оштро противе административном присиљавању било кога да се изјашњава као Бугарин или Македонац.³¹

Очито је да у разговорима током посете Јосипа Броза и југословенске делегације Бугарској није постигнут неки значајнији помак у правцу превазилажења разлика и спорења око македонског питања; једини видљиви

²⁹ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–250, Изводи из стенографских белешки из разговора о македонском питању, август 1967.

³⁰ Исто. Разговор Шпиллак–Смилевски–Григоров, Варна, 25. септембар 1965.

³¹ Исто.

резултат била је сагласност две стране да се, у интересу даљег унапређења сарадње, сузбијају јавне полемике и то питање остави „да га време решава“. Обазривост и уздржаност у приступу Тита и југословенског вођства била је логична и реална јер се то питање, осим односа са Бугарском, директно тичало и односа унутар Југославије с обзиром на изразито висок степен политичке осетљивости овог питања у Македонији. Тито никако није желео да у том погледу прави било какве аранжмане без пуног учешћа и сагласности македонског политичког руководства, тако да су представници македонске политичке структуре били укључени у разговоре на ову тему. У разговору Тито – Живков, приликом посете бугарске делегације Југославији, децембра 1966, расправу, и то полемичку, о македонском питању с југословенске стране првенствено је водио Крсто Црвенковски, председник ЦК СК Македоније.³²

Ни тада није дошло до битнијег напретка, али су Црвенковски и Живков нову прилику да шире дискутују о овом питању имали неколико месеци доцније, у разговору који су водили током посете Црвенковског Бугарској, маја 1967. године. Црвенковски је тада, како стоји у његовом извештају о овом разговору, у складу са договором са Титом и Министарством иностраних послова, покренуо два питања: прво, да Бугарска званично јавно и недвосмислено изнесе став о признавању македонске нације и језика, а у том склопу и СР Македонију, и то првенствено због бугарске јавности која би се на тај начин „у великој мери ослободила националистичких схватања и наслага прошлости“ и друго, шта се дешава са Македонцима у Бугарској, односно Пиринској Македонији и зашто су код последњег пописа становништва 1965. они потпуно нестали из званичних статистика (према попису из 1956. било их је регистровано око 180.000). Одговор Живкова у вези са првим питањем био је на линији већ раније изнетих ставова: да је с бугарске стране већ више пута истицано да они признају постојање СР Македоније (да су спремни да то и понове); да је постојање македонске нације историјска чињеница, али да се она конституисала током и по свршетку Другог светског рата, а да су пре тога Македонци углавном били Бугари и, с тим у вези, поновио став да се македонска нација конституише и развија на антибугарској основи. Што се тиче Македонаца у Пиринској Македонији, Живков је негирао да се спроводи политика асимилације, већ да је резултат пописа такав због тога што је становницима ове области, који су раније присиљавани да се декларишу као Македонци, сада дата пуна слобода да се изјасне како се национално осећају.³³

³² АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–268, Стенограм разговора Тито–Живков, Београд, 5. децембар 1966.

³³ Крсто Црвенковски је на позив Тодора Живкова био у посети Бугарској од 18. до 23. маја 1967, и том приликом се, поред осталих активности, пет пута састао са Живковим, а централни је био двоипосатни разговор у којем је главни предмет дискусије било македонско питање. – АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–282, Извештај Крста Црвенковског о посети Бугарској и разговорима са Тодором Живковим, мај 1967.

Разлике и спорења око македонског питања нису битније смањена разговорима Живков – Црвенковски. У погледу првог питања, за југословенску и македонску страну првенствено је био неприхватљив став да се македонска нација почела формирати тек у време и после Другог светског рата, јер је то са собом повлачило закључак да она нема сопствени историјски идентитет, већ да је њена историја пре тога чинила саставни део историје бугарског народа. А што се тиче питања Македонаца у Бугарској, основно оспоравање бугарских ставова састојало се у тврдњи да је резултат последњег пописа становништва у Пиринској Македонији био последица асимилаторске политике која се систематски спроводила у Бугарској. Разлике о овом питању, као и спорови око тзв. „историјских питања“ – Санстефанског мира, Илинденског устанка, улози Бугарске у Првом и Другом светском рату – остали су у основи исти све до краја периода који је предмет овога разматрања, с тим што су обе стране настојале, првенствено сузбијањем јавних полемика, да ова спорења не угрозе општи позитиван тренд у развоју односа између две земље који се одвијао средином 60-их година. Ипак, повремено су се обнављале полемике, што је било одраз дугорочности разлика о овим питањима. Са југословенске стране су посебно критиковане активности бугарског публицисте Венка Марковског, као и одреднице о Македонији, македонском језику и Македонцима у „Краткој бугарској енциклопедији“ у издању Бугарске академије наука.³⁴

Побољшањем политичке климе у југословенско-бугарским односима средином 60-тих година створен је повољан амбијент за напредак у различитим областима сарадње. Међупартијска сарадња такође се успешно развијала – настављена је пракса одлазака на одмор високих партијских и државних функционера, посете делегација на различитим нивоима, сарадња тзв. „масовних организација“. Бугари су у пролеће 1966. поново показали интересовање за посету Александра Ранковића. Бугарски амбасадор Атанасов је у разговору са Бошком Шиљеговићем рекао да је „врло импресиониран“ говором Ранковића на 22. конгресу КПСС-а (Ранковић је предводио делегацију СКЈ на овом конгресу) и да је Тодор Живков „отишао у Москву са намером да позове посебно друга Ранковића у посету Бугарској“.³⁵ Месец дана касније Атанасов је лично Ранковићу пренео жељу Тодора Живкова да га позове на одмор у Бугарској, о чему му је предао писмо Живкова у име ЦК КПБ-а.³⁶ Ранковић је одговорио да ће наћи могућности да бар неколико дана одмора проведе у Бугарској, што је потврдио и у писму које је 26. маја упутио Живкову.³⁷ Но, ни овај пут посета Ранковића није

³⁴ *Borba*, 28. јануар 1966.

³⁵ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–255, Белешка о разговору Шиљеговић–Атанасов, 9. април 1966.

³⁶ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–256, Белешка о разговору Ранковић–Атанасов, 4. мај 1966.

³⁷ Иста сигнатура.

реализована, будући да је он смењен са свих функција у лето те године. У разговорима који су вођени после смене Ранковића, Бугари су били обазриви и уздржани, прихватили су образложења југословенске стране у вези са овим случајем, а њихов став је јасно формулисао Тодор Живков у разговору са Петром Стамболићем, председником СИВ-а, када је изјавио да је то унутрашња ствар СКЈ и да је основно то да тај случај нема никаквих негативних последица на међусобне односе.³⁸

Реализација бројних међусобних посета, од којих неколико на високом нивоу, показује да је током 1966. настављен процес интензивирања сарадње. У мају те године Југославију су посетили Иван Башев, министар иностраних послова Бугарске, и генерал Добри Ђуров, министар одбране Бугарске, у истом месецу у посети Бугарској били су Никола Минчев, председника Извршног већа Македоније, и Мијалко Тодоровић, председник Савезне скупштине, и, као што је речено, у августу је у Бугарској боравио председник СИВ-а Петар Стамболић. Крајем године дошло је и до новог сусрета на највишем нивоу Тито – Живков у Београду. Позитиван тренд политичких односа одразио се и на конкретну сарадњу у области привреде и других области. У јулу је потписан споразум о трговинској размени за период 1967–1970. који је предвиђао робну размену у висини од 270 милиона долара у оба правца. Јачала је и туристичка сарадња: број југословенских туриста се повећавао тако да је 1965. њих 79.000 посетило Бугарску. Унапређивана је и сарадња у области културе. Осим општег међудржавног плана, потписивани су и бројни споразуми о сарадњи између сродних установа и организација, успостављена је техничка сарадња државних телевизија, као и сарадња у области кинематографије (Бугарска је откупљивала готово целокупну југословенску годишњу продукцију филмова). Планом сарадње било је предвиђено да на факултетима у једној и другој земљи студира по 30 студената, али се план није извршавао према овом договору већ се испоставило да у Софији студира само неколико југословенских студената, док је, како се процењивало, око 350 Бугара студирало на факултетима у Југославији (уписивали су се углавном самоиницијативно). У склопу пограничне сарадње, успостављени су контакти између већине граничних градова (Зајечар – Видин, Софија – Ниш, Ћустендил – Куманово), одржавани су традиционални гранични сабори (у 1966. било их је 10), а погранична робна размена достигла је ниво од три милиона долара у оба правца.³⁹

И током 1967. године настављен је процес унапређења односа, о чему сведоче и бројне посете и састанци државних, партијских и привредних делегација, међу којима и оних на највишим нивоима: у марту су у Београду

³⁸ Информација о разговорима Стамболића са Живковим, 2. новембар 1966.

³⁹ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–269, Материјал Министарства иностраних послова о југословенско-бугарским односима, 1. октобар 1966.

вођени разговори партијских делегација које су предводили Мијалко Тодоровић и Борис Велчев, члан Политбироа БКП-а, у мају су, као што је напред речено, били разговори Живков – Црвенковски у Софији, у јуну је одржан још један састанак на врху Тито – Живков у Београду, а у септембру је Кардељ разговарао са Живковим у Софији. Разговор Тита и Живкова протекло је у оптимистичкој атмосфери: саговорници су констатовали да су у последње време постигнути добри резултати у односима између две земље и заложили су се за још интензивнију сарадњу у будућности. Сложили су се да у погледу македонског питања треба, како је Тито то формулисао, учинити све да оно „не добије никакав негативан аспект, већ да се временом рјешава и изглади“. Тито је на крају оценио да се из излагања на овом састанку може видети „да међу нама нема неких нарочитих проблема“, а Живков да „постоји јединство у гледањима на питања о којима смо разговарали“, те да се враћају у Бугарску „са осећањем великог задовољства“.⁴⁰

Оптимизам двојице лидера био је, наизглед, оправдан, а односи између две земље су се и у наредним месецима прилично успешно развијали. Ипак, крајем 1967. и првих месеци 1968. године обновљене су јавне полемике из фонда „историјских питања“, што је нарочито дошло до изражаја поводом годишњице Санстефанског мира. Бугарском амбасадору Г. Петкову је крајем јануара 1968. у југословенском МИП-у изражен протест поводом писања бугарске штампе о овој годишњици, али је то остало без значајнијег ефекта: написи на ту тему појављивали су се и следећа два-три месеца и поред нових жалби југословенске стране.⁴¹ О овим проблемима било је више речи приликом разговора Едварда Кардеља са амбасадором Петковим маја те године. Кардељ је, у ширем излагању, указао на „штетност националистичких тенденција које долазе до изражаја у неким круговима у Бугарској“ и нагласио потребу да се бугарско руководство „у интересу даљег позитивног развоја“ односа између две земље активно супротстави „националистичким тенденцијама које долазе до изражаја у Бугарској“. Петков је изјавио да и бугарско руководство стоји на истом становишту, те да је реч о појавама које су у суштини пролазног карактера, којима не треба придавати превелики значај, додавши да таквој атмосфери доприноси и писање југословенске штампе. Кардељ је, међутим, оценио да је тешко спречити реаговања у југословенској штампи на иступања у бугарској јавности у ситуацији када тамо „недостају социјалистичке бране и снаге које би се бориле против оживљавања велико-бугарског национализма који врши притисак на Македонију и ствара како у Македонији тако и у Југосла-

⁴⁰ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/I-282, Стенограм разговора Тито–Живков, 6. јун 1967.

⁴¹ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/I-301, Белешка о разговору Мише Павићевића, помоћника министра иностраних послова, са амбасадором Петковим, 29. јануар 1968. Своје незадовољство писањем бугарске штампе југословенска страна је изразила и у Промеморији од 22. фебруара 1968.

вији као целини природне реакције“. Кардељ је даље рекао да овакве појаве у Бугарској „изазивају чак“ и тешкоће у односима између македонске и савезне владе, којој се понекад приговара да се у извесној мери дистанцира од тог проблема, да није довољно енергична у супротстављању великобугарском национализму и заштити интереса македонске нације. На крају, после подуже дискусије, Кардељ је оценио да то „у суштини није велики проблем“, али да ће „тровати односе“ ако се не буде решавао, и нагласио да је југословенско руководство у сваком случају уверено да ће се „пријатељски и братски односи“ између две земље даље развијати и да је спремно „да све учини у том правцу“.⁴²

Поновно активирање комплекса македонског и „историјских“ питања, које је, зарад очувања тренда развоја добрих односа, било политичком вољом пригушено претходних година, било је, како се у доцнијим југословенским анализама оцењивало, у тесној вези са стањем у југословенско-совјетским односима, кључним фактором који је детерменисао однос Бугарске према Југославији. Наиме, покретање овог питања коинцидирало је са појачаним совјетским активностима усмереним на сузбијање процеса демократизације у Чехословачкој и у том склопу било у функцији вршења притисака на Југославију. На југословенској страни се сматрало да је у том контексту генерални приступ у бугарској политици према Југославији био да се, у временима и околностима када долази до застоја или погоршања односа између Југославије и СССР-а у јавности поново покреће македонско питање (интензитет је зависио од процене актуелних околности), чија је сврха спровођење општег притиска на Југославију, с једне стране, а с друге, да се у јавности одржи континуитет и афирмација бугарских погледа и односа према овом питању. Процењивало се да Бугари настоје да искористе овај, за њих повољан шири контекст, што је до пуног изражаја дошло после војне интервенције у Чехословачкој, да фиксирају политичке циљеве према Југославији: фактичко негирање постојања македонске народности у Бугарској; негирање македонске културе и језика, а самим тим и македонске нације, уз тврдње да две трећине становништва у СР Македонији чине Бугари; повезивање територијалних одредби Санстефанског уговора са етничким границама Бугарске.⁴³

Војна интервенција СССР-а и још четири земље Варшавског пакта, међу којима и Бугарске, у Чехословачкој 21. августа 1968. довела је до наглог погоршања југословенско-бугарских односа. Југославија је најоштрије осудила интервенцију, а изјаву југословенске владе у којој се осу-

⁴² АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–308, Белешка разговора Кардељ–Петков, 22. мај 1968. Петков је иначе дошао да уручи позив Кардељу од Живкова да летњи одмор проведе у Бугарској.

⁴³ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–320, Информација о стању у југословенско-бугарским односима – Министарство иностраних послова, 13. мај 1969.

ђује овај акт као потпуно неприхватљив у односима између суверених држава покушао је формално да преда Милорад Пешић, помоћник министра иностраних послова, отправнику Амбасаде Бугарске Стефанову 22. августа, али је он изјавио да не може да прими ову изјаву јер сматра неприхватљивим оцене изнете у њој – да није реч о окупацији, већ да су „бугарске трупе на чехословачку територију дошле на позив“, да је тиме Бугарска, као социјалистичка земља, извршила интернационалистички дуг, да бугарске трупе нису окупаторске и да Бугарска нема претензија према Чехословачкој.⁴⁴

Погоршање односа одразило се на пад билатералне сарадње у наредним месецима, на појачање политичких тензија и интензивирање сукобљавања око македонског питања. Бугарско руководство је непосредно после интервенције у Чехословачкој имало совјетску подршку за оштрији политички наступ према Југославији, као значајној компоненти општег спољнополитичког наступа СССР-а у том тренутку.⁴⁵ Међутим, још током јесени те године дошло је до знатног смирења тензија између Београда и Москве, уз видљиво настојање обе стране да у наредном периоду превазиђу кризу.⁴⁶ У таквим околностима, југословенско руководство је сматрало да и односи са Бугарском треба да прате тај тренд, тј. да се поправе, за шта је на првом месту било неопходно обустављање кампање у вези са македонском питањем која се и даље спроводила у Бугарској. У том смислу југословенска влада је неколико пута интервенисала током првих месеци 1969. године: ноте од 12. фебруара и 23. априла, изјава М. Павићевића у Савезној скупштини од 12. фебруара, изјава представника СИП-а од 9. маја. У овим актима се, уз оцену да су бугарски ставови око спорних питања главни узрок погоршања односа између две земље, изражавала спремност за наставак свих видова билатералне сарадње, уз услов да се поштује принцип суверенитета, интегритета и немешања у унутрашње ствари, те да питање постојања СР Македоније, македонске нације и њеног слободног развоја не може бити спорно нити предмет преговора између две земље.⁴⁷

У Београду нису били задовољни бугарским одговором на ставове изнете у ноти од 12. фебруара. Процењивало се да је изражавање спремности за унапређењем сарадње у бугарској ноти од 5. марта 1969. тактичке природе, да бугарско руководство и даље покушава да искључиву одговорност за постојеће стање у односима пребаци на југословенску страну, којој се приписују територијалне претензије због легитимног интересовања за

⁴⁴ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–313, Забелешка о разговору М. Пешића и Стефанова, 22. август 1968.

⁴⁵ Као нап. бр. 39.

⁴⁶ Videti: Ђ. Tripković, „Međunarodni položaj Jugoslavije i vojna intervencija u Čehoslovačkoj 1968“, *Istorija 20. veka*, 1, Beograd, 2008, str. 115–130.

⁴⁷ Као нап. бр. 43.

судбину Македонаца у Пиринској Македонији, а да је изјава у ноти како „македонско питање није актуелно“ у суштини значи задржавање права његовог актуелизовања „када то ситуација и политички опортунитет буду дозвољавали“. Но, и поред наставка полемике од пролећа 1969. стање у односима између две земље почело се мењати, за шта је опет био пресудан совјетски фактор. Мада жалбе југословенске стране на бугарску политику нису у почетку процеса стабилизације односа са СССР-ом (од октобра до новембра 1968) наилазиле на значајнији одјек код совјетских представника: одговарали су углавном да им нису јасне ствари око тих спорења, да не желе да се мешају, да нису пристрасни без обзира на висок степен пријатељства са Бугарском и да желе побољшање односа између две земље – ипак, нешто касније, како су расле потребе за даљим побољшањем односа са Југославијом, Совјети су утицали на Бугаре у смислу обустављања кампање против Југославије, тако да је, према југословенским проценама, од марта 1969, после више од годину и по „интензивне и континуиране антијугословенске кампање“, дошло „до промене у тактици бугарске владе према Југославији на линији смиривања атмосфере у односима“.⁴⁸

И поред тога што је постепено смиривана тензија у југословенско-бугарским односима, општа политичка атмосфера и билатерална сарадња нису се више вратиле на ниво достигнут од 1965. до почетка 1968. године. Обе стране су у јавним изјавама изражавале жељу за поправљањем тренутног стања, али се то није у већој мери одражавало на обнову пољуљаног поверења и неког виднијег напретка у билатералној сарадњи. Било је очигледно да нису у стању да превазиђу, па чак ни да битније умање разлике и спорове у погледу на македонско и „историјска“, питања без чега се реално није могао остварити битнији прогрес у међусобним односима. Две стране су ипак учиниле одређени напор да наставе дијалог на вишим политичким нивоима како би размотриле проблеме који су оптерећивали њихове односе и на тај начин отвориле пут за унапређење сарадње. Резултат тих настојања била је посета Југославији бугарског министра иностраних послова Ивана Башева, која је, после дужих припрема, реализована децембру 1969. године.

Међутим, у разговорима које је Башев имао са југословенским колегом Мирком Тепавцем (примио га је и Јосип Броз) није дошло до битнијих помака у правцу превазилажења разлика у позицијама и погледима двеју страна. Тепавац је, укратко, изнео следеће: у Бугарској се спроводи систематска политика негирања чињенице постојања македонске нације, што је посебно дошло до изражаја приликом обележавања годишњица Санстефанског мира и Иленденског устанка, да се то не може другачије тумачити него да се тиме покушава оспорити суверинитет и територијални интегритет Југославије. Такође да забрињава и тенденциозно приказивање

⁴⁸ Исто.

„ослободилачке“ улоге бугарске армије у завршници Другог светског рата, уз покушај минимизирања улоге НОБ-а и ЈНА, као и умањења или потпуног негирања окупаторске улоге бугарске фашистичке војске у Југославији. Тепавац је нагласио да за Југославију напред наведена питања не могу бити предмет преговарања јер се ради о историјским чињеницама. Говорио је и о потреби да третман националних мањина – македонске у Бугарској и бугарске у Југославији – треба да буде такав да он не доводи до проблема у односима већ да те етничке групе буду спона између две земље. На крају је оценио да се сарадња у другим областима (привреда, култура, наука) повољно развија али да би резултати могли бити бољи уколико би политичка оптерећења била мања.⁴⁹

Ни у бугарским ставовима које је изложио Башев није било промена: разлике у погледима на поједина питања су историјска реалност, али се међусобни односи могу развијати и поред тих разлика. Одговорност за садашње стање односа је обострана, а југословенска страна је увек прва покретала македонско питање. Бугарска признаје СР Македонију као републику у саставу Југославије: у Македонији постоје антибугарски ставови, а македонска нација се формира на антибугарском расположењу. Категорично је негирано постојање македонске етничке групе у Пиринској Македонији. И даље се одлучно одбија признавање постојања македонске нације у прошлости. Изражена је забринутост због захтева југословенске стране за признањем македонске етничке групе у Бугарској, што се оцењује као територијална претензије према Бугарској. Башев се није много бавио „историјским питањима“, рекао је да они не умањују улогу НОБ-а али сматрају да треба дати значај и борби бугарског народа и партије, те да на југословенској страни има покушаја да се бугарска фашистичка влада идентификује са читавим бугарским народом. На крају је изразио спремност Бугарске за проширење контакта између влада, парламената, партија, консултације између два МИП-а, јачања привредне сардње и др.⁵⁰

И у наредним годинама, може се рећи све до пропасти комунистичког система у источноевропским државама крајем 80-их, југословенско-бугарски односи у основи су задржали одлике које су их карактерисале крајем 1969. (које су се јасно испољиле у разговорима током посете Ивана Башева): уздржаност и одређени степен неповерења у политичким односима, које су и даље највише оптерећивала спорења око македонског и „историјских“ питања; разлике у идеолошкој сфери везане за модел социјалистичког уређења, као и разлике у међународном положају две земље; скроман ниво билатералне сарадње, који је био лимитиран како квалитетом

⁴⁹ АЈ, АЦК СКЈ, IX, 15/1–330, Извештај ДСИП-а СИБ-у о посети Ивана Башева, 15. децембар 1969. – Башев је и од Тита чуо исте ставове.

⁵⁰ Исто.

политичких односа тако и невеликим потенцијалима који би омогућили значајнији прогрес у економској кооперацији, поготово бугарске стране. Ипак су односи између Југославије и Бугарске у тих двадесетак година били, и поред прилично скромног обима и квалитета, релативно стабилни, за разлику од претходног раздобља сличне дужине када су су смењивали периоди драстичних падова и захлађења (који су трајали знатно дуже) и постепених отопљења и краткотрајних успона. Та релативна стабилност била је на првом месту последица чињенице да током 70-их и 80-их није било сукоба и тензија чији је интезитет могао довести до крупнијих поремећаја у односима између Југославије и СССР-а.

Summary

Yugoslav-Bulgarian Relations in the 1950s and 1960s

Key words: Yugoslavia, Bulgaria, Tito, Zhivkov

The relations between Yugoslavia and Bulgaria in the first years after WWII were marked by closeness and friendship which were the corollary of the common goals both in internal development and in foreign policy orientation – i.e. close adherence to the USSR. However, after the Resolution of the Cominform and Yugoslavia's split with the USSR in 1948 as the Bulgarian leadership remained loyal to Stalin, the relations between the two countries suddenly deteriorated and became virtually frozen until mid-1950s when the reconciliation between Belgrade and Moscow and improvement in Yugoslav-Soviet relations came about.

During the next 15 years periods of improvement and of deterioration were alternating in the Yugoslav-Bulgarian relations, always mirroring the situation in the Yugoslav-Soviet relations. After a brief detente in mid-1950s, Yugoslav-Bulgarian relations deteriorated after the Soviet military intervention in Hungary in late 1956. The ideological dispute over the Program of the League of Communists of Yugoslavia adopted in 1958 contributed to tensions. The improvement of Yugoslav-Soviet relations in 1961–1962 opened the possibility for similar development in the Yugoslav-Bulgarian relations, so that the next five to six years were marked by good bilateral relations. During this period of time, the leaders of the two countries and their Communist parties, Josip Broz Tito and Todor Zhivkov, met several times. New downturn set in after the military intervention in Czechoslovakia in 1968, only to be replaced by certain improvement of relations in keeping with the similar trend in Yugoslav-Soviet

relations. However, until late 1980s, i.e. until the collapse of Communist systems in Eastern Europe a period of improvement such as that one in mid-1960s didn't occur again in the bilateral relations.

The Macedonian and the so-called „historical“ questions encumbered constantly the relations between Yugoslavia and Bulgaria throughout the post-war period. Although certain attempts were made, the gap in views on these matters was never bridged to a significant extent. Public debates and polemics in this connection were dependent on the situation of political relations: in periods of cool and bad relations attitudes in these matters would be radicalized and campaigns in public would be launched in order to propagate the views of both parties, and particularly of the Bulgarian one, whereas in the years of improvement, the leaders of the two countries and their Communist parties strove to downplay and reduce the differences, without achieving significant progress. More or less everything boiled down to temporary refraining from bringing to public debatable and polemical articles and statements.